
Derleme
Review Article / Übersichtartikel

BAYRAK KUŞCUOĞLU EHL-İ HAK / HÜNKÂRİ İNANCININ ULU OZANI

BAYRAK KUŞCUOĞLU:

Great Poet of the Ahl-e Haqq - Hunkari Sufi Order Belief

Bayrak Kuşcuoğlu:
Der große Dichter der Ahl-e Haqq/des Hünkârî-Glaubens

Ahmet KÜÇÜKKALFA *

Ehl-i Hak/ Hünkârî inancının kurucusu Sultan İshak'tan (Sahak) sonra inancın liderliğini üstlenen Şah İbrahim'dir. Bayrak Kuşcuoğlu, Şah İbrahim döneminin şairi ve en ünlü ozanıdır. Bayrak Kuşcuoğlu'nun şiirlerinde İran-İlhanlı devletinin başkenti Zencan-Sultaniye'den bahsetmesi ve Şah İbrahim döneminin şairi olması; onun 14. Yüzyılın ilk yarısında yaşadığına dair güçlü kanıttır.

ÖZ

“Türkçe: Söyleyici, Farsça-İran dili: Guyende, Arapça: Kelâmgu” olarak hitap edilen 24 Ulu Ozan, başlangıçtan itibaren inancı, Türkçe şiirlerle ifade etmişlerdir. Ulu Ozanlar; 1- Bayrak Kuşcuoğlu, 2-Kul Veli, 3-Kuloğlu, 4-Kalender, 5-Hasan, 6-Şahsuvaroğlu, 7-Nemname, 8-Ali, 9-Yunus, 10-Ağaoğlu, 11-Şeyhi Can, 12-Yadigar, 13-Kamber, 14-Budak, 15-Ulu Baba, 16-Amir (Emir), 17-Kulu (Kuli), 18-Kul Kasım, 19-Mezidoğlu, 20-Gündüz, 21-Fethi, 22-Turabi, 23-Mahmud (Mahmudoğlu), 24-Ahmed'tir. (Kuşkusuz sonraki dönemlerde diğer etnik gruplara hitap eden ozanlar vardır.)

* Araştırmacı Yazar, İstanbul/Türkiye, akucukkalfa@gmail.com, ORCID: 0000-0001-9201-8651.

Ehl-i Haklar'la ilgili çevreler, 24 ulu Ozan'dan Kul Veli ve Kuloğlu'nun Hacı Bektaş'la; Yunus'un, Yunus Emre ile ilgili olduklarını düşünmektedirler. İnancın takipçilerinden özellikle Türk-Ateş Beyli topluluğu, en büyük topluluk olup, çeşitli tahminlere göre, Ateş Beyliler'in oranı %30-40 arasındadır.

Ehl-i Hak inancının popüler yazarları olan Nimetullah Ceyhunabadi (1871-1920) ve oğlu Nurali Elâhi'nin (Nur Ali Şah, 1895 -74), ana akım Şii inançla uyumlu reformcu eserleri İran sathında yaygınlaşırken, Tebriz'li Ehl-i Hak aydınları, Ehl-i Hak (Orthodoks/ ana akım) inancının doğrularını açıklama zorunluluğu duyuyorlardı.

Her ne kadar Serencam bilgileri Ehl-i Hak toplumunun sözlü hafızasında da canlılığını sürdürüyor olsa da "Tebriz'li Ehl-i Hak aydınlarının" öz kaynakları arasında Minorsky'nin ulaştığı 1843 tarihli Serencam veya eşdeğer olabilecek bir diğer Serencam yoktu. Eğer olsa idi, Baba Tahir-i Üryan' dan ve Serencam kitabının Ehl-i Hak inancını açıklayan uzun şiirin şairi Sail' den de haberli olmaları mümkün olurdu.

Anahtar Kelimeler: Ehl-i Hak - Hünkâri, Ali İlâhi (Aliyü'l İlâhi) , Sultan İshak, Hacı Bektaş Veli, Şah İsmail Hatayi.

ABSTRACT

After Sultan Ishak (Shk), the founder of the Ahl-e Haqq- Hunkari Sufi order belief, Shah Ibrahim took the leadership of the Order. Bayrak Kushcuoglu is the poet and most famous bard of the Shah Ibrahim period. Referring to Zencan- Sultaniye, the capital of the Iranian Ilhanli state, in his poems and belonging to the Shah Ibrahim era are strong evidences that Bayrak Kushcuoglu lived in the first half of the 14th century.

The 24 Great Poets, named “in Turkish as söyleyici, in Persian as guyende, in Arabic as kelâmgu”, expressed the belief with Turkish poems from the start. The Great Poets are: 1- Bayrak Kuşcuoğlu (Bayrak Kushcuoglu), 2-Kul Veli, 3-Kuloğlu (Kuloglu), 4-Kalender, 5-Hasan, 6-Şahsuvaroğlu (Shahsuvaroglu), 7-Nemmame, 8-Ali, 9-Yunus, 10-Ağaoğlu (Agaoglu), 11-Şeyhi Can (Sheyhi Can), 12-Yadigar, 13-Kamber, 14-Budak, 15-Ulu Baba, 16-Amir (Emir), 17-Kulu (Kuli), 18-Kul Kasım, 19-Mezidoğlu (Mezidoglu), 20-Gündüz, 21-Fethi, 22-Turabi, 23-Mahmud (Mahmudoglu), and 24-Ahmed. (Undoubtedly, there are poets who appeal to other ethnic groups in the following periods.)

The circles related to the Ahl-e Haqq think that Kul Veli and Kuloglu are related to Hacı Bektash Veli, and Yunus is related to Yunus Emre. Among the followers of the belief, especially Turkish-Atesh Beyli community is the biggest community whose average ratio is in between 30-40 % according to the various estimates.

While the reformist works compatible with Shia belief of Nimatullah Jayhunabadi (1871-1920) and his son Nurali Elâhi (Nur Ali Shah, 1895-74), popular writers of the Ahl-e Haqq belief, became widespread in Iran, Ahl-e Haqq intellectuals from Tabriz had to explain the truths of the belief (Orthodox/ mainstream).

Although Sarânjâm information is still alive in the oral memory of the Ahl-e Haqq community, there were no other Sarânjâm except one dated 1843, which Minorsky obtained among the personal sources of Ahl-e Haqq intellectuals from Tabriz, or any other Sarânjâm book of equivalent value. If there were, Baba Tahir-i Üryan and Sail, the poet of the long poem that explained the belief of the Ahl-e Haqq of Sarânjâm book, would have been known.

Keywords: Ahl-e Haqq - Hunkari Sufi Order, Ali İlahi (Aliyü'l İlâhi) Sufi Order, Sultan Ishak, Hacı Bektash, Shah İsmail Hatayi.

ZUSAMMENFASSUNG

Als Nachfolger des Gründers der Ahl-e Haqq/des Hünkâri-Glaubens, Sultan Sahak, übernahm Schah Ibrahim die Führung der Glaubensgemeinschaft. Bayrak Kuşçuoğlu ist ein Poet und der berühmteste Dichter der Periode Schah Ibrahims. Die Tatsache, dass Bayrak Kuschcuoğlu in seinen Gedichten von Zandschan-Soltaniye, der Hauptstadt des Staates der Ilchanen im heutigen Iran, spricht und Dichter der Periode Schah Ibrahims war, deutet stark darauf hin, dass er in der ersten Hälfte des 14. Jahrhunderts lebte.

Die 24 Großen Dichter, die im Türkischen Söyleyici, im Persischen Guyende und im Arabischen Kelâmgu genannt werden, verliehen ihrem Glauben von Beginn an durch türkische Gedichte Ausdruck. Bei den Großen Dichtern handelt es sich um: 1- Bayrak Kuşçuoğlu, 2-Kul Veli, 3-Kuloğlu, 4-Kalender, 5-Hasan 6-Şahsuvaroğlu, 7-Nemname, 8-Ali, 9-Yunus, 10-Ağaoğlu, 11-Şeyhi Can, 12- Yadigar, 13-Kamber, 14-Budak, 15-Ulu Baba, 16-Amir, 17-Kulu, 18-Kul Kasım, 19-Mezidoğlu, 20-Gündüz, 21-Fethi, 22-Turabi, 23-Mahmud, und 24-Ahmed. (Zweifellos gab es in den folgenden Perioden Dichter, deren Werke sich an andere ethnische Gruppen richteten).

Personen, die sich mit der Ahl-e Haqq beschäftigen, gehen in Bezug auf die 24 Großen Dichter davon aus, dass Kul Veli und Kuloglu mit Hadschi Bektasch Wali und Yunus mit Yunus Emre verwandt sind. Unter den Anhängern des Glaubens ist die türkische Atesh Beyli-Gemeinschaft die größte Gemeinschaft, innerhalb derer der Anteil der Ahl-e-Haqq-Anhänger verschiedenen Schätzungen zufolge bei 30-40 % liegt.

Während die mit dem schiitischen Glauben kompatiblen reformistischen Werke von Nimetullah Ceyhunabadi (1871-1920) und seinem Sohn Nurali Elâhi (Nur Ali Shah, 1895-74), die als populäre Schriftsteller des Ahl-e Haqq-Glaubens gelten, im Iran Verbreitung fanden, fühlten sich die Ahl-e Haqq-Intellektuellen aus Täbris gedrängt, die Wahrheiten des (orthodoxen/Mainstream) Glaubens zu verkünden.

Obwohl das in der Saranjam schriftlich festgehaltene Wissen sich auch im kollektiven mündlichen Gedächtnis der Ahl-e Haqq-Gemeinschaft nach wie vor großer Lebendigkeit erfreut, lagen die Saranjam, die Minorsky 1843 als eine der Hauptquellen der Ahl-e Haqq-Intellektuellen aus Täbris ausfindig machte, oder aber eine gleichwertige Saranjam nicht vor. Wäre dies der Fall gewesen, wären ihnen die heiligen Dichter Baba Tahir-i Üryan und Sail, der Dichter des langen Gedichts, das den Glauben der Ahl-e Haqq in der Saranjam erläutert, möglicherweise bekannt gewesen.

Schlüsselwörter: Ahl-e Haqq/Hünkâri-Glaube, Ali Ilâhi, Sultan Sahak, Hadschi Bektasch Wali, Schah İsmail Hatayi.

Bayrak Kuşcuoğlu; Türkçe'nin Bayraktarı 24 Ulu Ozan

Batı İran sahasında yoğunlaşan Ehl-i Hak (Hünkâri, Ali İlähi/Aliyü'l İlähi) topluluklarınca, ilk ozan Bayrak Kuşcuoğlu ile birlikte 24 ulu ozanlık bir külliyyat (Kanon-Canon) kabul edilir. Bu ozanlar: 1-Kuşcuoğlu, 2-Kul Veli, 3-Kuloğlu, 4-Kalender, 5-Hasan, 6-Şahsuvaroğlu, 7-Nemname, 8-Ali, 9-Yunus, 10-Ağaoğlu, 11-Şeyhi Can, 12-Yadigar, 13-Kamber, 14-Budak, 15-Ulu Baba, 16-Amir (Emir), 17-Kulu (Kuli), 18-Kul Kasım, 19-Mezid oğlu, 20-Gündüz, 21-Fethi, 22-Turabi, 23-Mahmud (Mahmudoğlu), 24-Ahmed'tir. (Sıddık, 1990)

“Türkçe: Söyleyici, Farsça: Guyende, Arapça: Kelâmgu” olarak hitap edilen 24 ulu ozan, başlangıçtan itibaren inancı, Türkçe şiirlerle-nefeslerle ifade etmişlerdir.

Eğer Türki söyler olsam düşer erenler beynine,
Neçün size acı gelir dadlı sözün *halâveti,
Münkir ne deyir Kuşcuoğlu'na deye *mücevvat söyleme
Meğer deye bilmirem men Türki dilde *mücevvati
[Kuşcuoğlu (Düzgün, 1996: Şiir 111)]

(*dadlı: tatlı / halâvet: tatlılık, sevimlilik, şirinlik/mücevvat: kutsal söz/münkir: inkâr eden/deye, deyir: diyor)

İnanç kurucusu Sultan İshak'tan sonra inancın en kutlu kişisi: inanç kurucusunun torunu ve aynı zamanda Sultan İshak'tan sonra inancın liderliğini üstlenen Şah İbrahim'dir. Bayrak Kuşcuoğlu, Şah İbrahim döneminin söyleyicisi (Farsça: Guyende, Arapça: Kelâmgu), ilk söyleyici, en önemli, en bilinen ve en ünlü ozanıdır. (Kuşkusuz sonraki dönemlerde diğer etnik gruplara hitap eden ozanlar vardır.) Ehl-i Haklar'la ilgili çevreler, 24 ulu ozandan Kul Veli ve Kuloğlu'nun Hacı Bektaş'la; Yunus'un, Yunus Emre ile ilgili olduklarını düşünmektedirler. (Bu konunun da araştırılması umuduyula.) İnanç takipçilerinden özellikle Türk-Ateş Beyli topluluğu, en büyük topluluk olup, çeşitli tahminlere göre, Ateşbeyliler'in oranı %30-40 arasındadır. (Hünkâri inancı yani “Ehl-i Hak'lar” ve Ali İlähi / Aliyü'l İlähi'ler” ayrı bir yazı konusudur. Ali İlähiler için bk. (Küçükalfa, 2019: 277-299).

Ehl-i Hak (Hünkâri) İnanıcının ilk ozanı Bayrak Kuşcuoğlu'nun hayatına ait ulaştığımız tek bilgi Cemil Afşar'ın Burhanu'l Hakika adlı eserinde geçer (Afşar, 1977). İsrail Babacan'ın söz konusu eserden aktarımıyla (*sadeleştirilmiştir): “Bayrak

Kuşcuoğlu'nun babası Yakup, Sultan II. Selim'in (1524-1574) sarayında önemli bir saray görevlisi olan bâzbân (kuşçu) ünvanıyla bulunmakta idi. Bir av sırasında, padişahın gözdesi olan ve Yakup'un da sorumlu olduğu şahin, başka bir şahin tarafından korkutularak kaçırılır. Bunu duyduğunda çok sinirlenen padişah, Yakup'a öfkelenir ve kuşu bulmadığı takdirde ölümle tehdit eder. Yakup, padişaha başka bir şahin sunsa da özrü kabul edilmez. Padişahın annesinin Yakup'un affı yönünde çabası da netice vermez. Padişahın kırk gün süre alan Yakup, kederli bir şekilde evine döner. Yakup'un arkadaşlarından birisi Bağdat'ta Şah İbrahim adında ulu bir kişinin, kerametleriyle meşhur olduğunu, derdine ancak onun çare olabileceğini söyler.

Bağdat'ta Şah İbrahim'in kapısına gelen Yakup, daha derdini anlatmadan kendisine aradığı şahin verilir. Yakup İstanbul'a dönüş yolunda iken, kendisine şahini veren kişinin Şah İbrahim değil, onun kapıcısı olduğunu fark eder ve Şah İbrahim'i görmek arzusu ile geri döner. Döndüğünde kapıcıya "şahin için geldiğini nasıl anladığını" sorar. Kapıcı, "Şah İbrahim'in kendisine bir hafta önce bir şahin verdiğini ve bunu almak için uzaklardan Yakup Kuşçu adında bir kişinin geleceğini ve şahini Yakup'a vermesini buyurduğunu" söyler. Şah İbrahim'le görüşen Yakup, İstanbul'a dönüşünde Sultan II. Selim'in huzuruna çıkarak olayları anlatır ve ailesiyle birlikte Bağdat'a dönme isteğini açıklar.

Yakup'un Bayrak adındaki oğlu, doğuştan konuşma yeteneğinden mahrumdur. Bağdat'a ulaşan Yakup, ailesiyle birlikte Şah İbrahim'in huzuruna çıkar. Çocuklarından suskun (lâl) olanı yanında değildir. Şah İbrahim, huzuruna gelmeyen çocuğun, gelmeme sebebini sorar. Yakup o çocuğunun konuşma yeteneğinden mahrum (suskun, lâl) olduğunu söyler. Şah İbrahim, Yakup'a bu çocuğu görmek istediğini söyler. Şeyh'in huzuruna gelen çocuk, birden dile gelir (konuşmaya başlar):

O dem ki men *lâl idüm, öz hâlîme *melâl idüm.

Şâh İbrâhim söyle didi, indi söyleye gelmişem.

(*lâl idüm: konuşmıyordum, *melâl: üzüntülü, indi: şimdi, hemen)

[*Sayın İsrail Babacan, Bayrak Kuşcuoğlu'nun hayatıyla ilgili bu öyküyü Cemil Afşar'ın Burhanu'l Hakika, 1977 (Şemsi 1356), Tahran, adlı eserinden naklettiğini açıklamıştır. (Babacan, 2005) Öykü tarafımdan sadeleştirilmiştir. (25.07.2019)"]

Tarih Sorunları

Yazar Cemil Afşar, Bayrak Kuşcuoğlu'nu Sultan II. Selim dönemine (1524-1574) yerleştirmiştir. Hünkâri (Ehl-i Hak, Ali İlâhi / Aliyü'l İlâhi, Kakai) inancının kurucusu olan (Şeyh İsa'nın oğlu) Sultan İshak'ın 1272 yılında doğduğu tahmin edilmektedir (Zeynel, 2004).

Bayrak Kuşcuoğlu, İnanç kurucusu Sultan İshak'ın torunu olan ve Sultan İshak sonrası inancın liderliğini üstlenen Pir İbrahim veya Şah İbrahim döneminin söyleyicisidir (Türkçe: Söyleyici, Farsça: Guyende, Arapça: Kelâmgu).

“Yâ Seyyid İbrahim imdâdîma yet “(11)

Çünkü Şâh İbrahim emîr olubdur (42)

Bir Seyyid İbrahim benim pir'imdir” (43)

Bağdad şehrini birgün verdiler Şâh İbrahim'e (54)

[Kuşcuoğlu (Düzgün, 1990: Şiir 11, 42, 43, 54)]

Kuşcuoğlu şiirlerinde Zencan Sultaniye'deki Moğol-İlhanlı sarayının gücünden bahsedilmesi, Kuşcuoğlu'nun yaşadığı dönemle ilgili diğer güçlü kanıttır.

Sultânlar kırgını Sultâniye'de,

Zencân'da ulu divân olacaktır(26).

Haber olsun Sultâniye, sabah sene (sana) hân gelecek,

Şâd olsun ârzu çekenler, gülzâra cânân gelecek (64)

[Kuşcuoğlu (Düzgün, 1990: Şiir 26, 64)]

Sultan Muhammed-i Hüdâbende Olcaytu'nun hükümdarlığı sırasında Zencan-Sultaniye şehri, Meraga ve Tebriz'den sonra, 1313 yılından itibaren İlhanlı Devleti'nin 3. başkenti olur (Mehdi-i Buruşeki, 2008: 165). Bilindiği gibi son İlhanlı hükümdarı Ebu Said Han 1335 yılında ölmüştür. Ebu Said Han'ın soyunu devam ettirecek çocuğu olmadığı için, İlhanlı hükümdarlık soyu 1335'de sona ermiştir. Güçlü Celâyir ve Çobanoğlu beylerinin himayesinde tahta çıkan İlhanlı şahzadeleri sayesinde, İlhanlı Devleti 1353 yılına kadar sürdürülmüş ve bu tarihte kesin olarak sona ermiştir. Moğol-İlhanlı devletinin tartışılmaz gücünün sürdüğü 1335 yılına kadar (veya daha düşük bir ihtimal olarak, varlığının kesin olarak sona erdiği 1353 yılından önce), başkent Zencan-Sultaniye, Kuşcuoğlu şiirinde yer almış olmalıdır.

Orhan Bey (1324-1361) tarafından 1331 yılında Bursa'nın feth edilmesiyle Bursa'ya ulaşan Osmanlı Devleti'nin sınırları, İlhanlı sarayı Sultaniye'ye sınırdaş değildir. Osmanlılar, Anadolu'daki diğer Türk-Türkmen beylik devletleri gibi İlhanlı devletinin yüksek himayesi altında hüküm sürüyorlardı (İnalçık, 2007: 479-525; Uzunçarşılı, 1998: 107). Doğu-Batı ticaret-inanç-fetih yolunun duraklarından Tebriz'in (ve Zencan- Sultaniye) Luristan-Kerend, Bağdat'la ilişkisi, İstanbul'a göre çok daha kolay ve yoğundur. İnançın yayılım coğrafyası, bu savımızı destekler. İkinci bir kaynakla doğrulama imkanı olmayan öyküde, Bayrak Kuşcuoğlu'nun babası Yakup'un kuşçuluk yaptığı bir saray söz konusu ise, o saray Tebriz'deki veya Zencan-Sultaniye'deki görkemli İlhanlı sarayı olmalıdır.

24 Ulu Ozan Külliyyatı Hakkında...

1925 yılında İngiltere patronajında İran'da son İran-Türk devleti olan Türk-Kaçar Hanedanlığı sona erdiğinde, yeni İran-Fars devletinin kültürel olarak da inşası gerekiyordu. Yeni döneme uyum gösterenlerin en ünlülerinden biri kuşkusuz bir Azerbaycan Türkü olan Ahmed Kesrevi'dir. Ceyhunabadî'ler de yeni dönemde Ehl-i Hak yazarları olarak ün kazandılar. Yerel yazarlar Hamzeh'ee ve Ziba, Ehl-i Hak inancının popüler yazarları olan Nimetullah Ceyhunabadî (1871-1920) ve oğlu Nurali Elâhi'nin (Nur Ali Şah, 1895-74), ana akım Şii inançla uyumlu reformcu eserler verdiklerine işaret ediyorlar (Hamzeh'ee, 2008: 18; Ziba, 2008: 180). Baba ve oğulun eserleri İran sathında yaygınlaşırken, Tebriz'li Ehl-i Hak aydınları Ehl-i Hak gerçekliğini, inancın doğrularını açıklama zorunluluğu duyuyorlardı. Kuşkusuz imkanları çok kısıtlıydı.

Memi Şikariyan'nın Petrol-Gaz Bakanlığında üst yöneticiliğe yükselmesi, Ehl-i Hak önderleri arasında bağları da güçlendirmiş görünüyor. En erken örneği 300 yılı aşan 4 (dört) kadim Bayrak Kuşcuoğlu defterinin buluşması, ardından geleneğin işaret ettiği 24 (yirmi dört) ulu ozanlık külliyyat (kanon) bu dönemde gerçekleşmiştir.

1980'li yıllarda fotokopi makinelerinin İran'a girişi ile birlikte, rejimin hoş karşılamadığı yayınların çoğaltılması mümkün olmuştu. Tebriz Ehl-i Hak toplumundan Seyyid Kazım Niknejad'ın Türkçe Kelâmlar'ı (Bayrak Kuşcuoğlu) fotokopi ile çoğaltılan ilk eserlerdendir. Ehl-i Hak (Ortodoks/ ana akım) yayıncılığı, kısıtlı imkanlara rağmen sağlam bir başlangıç yapma imkanına kavuşmuştu.

Her ne kadar Serencam bilgileri, sözlü hafıza da canlılığını sürdürüyor olsa da Tebriz Ehl-i Hak Aydınları'nın öz kaynakları arasında Minorsky'nin ulaştığı 1843 tarihli Serencam veya eşdeğer olabilecek bir diğer Serencam yoktu. Eğer olsa idi, onların Baba Tahir-i Üryan'dan ve Serencam'ın en kapsamlı şiirinin şairi Sail'den de haberli olmaları mümkün olurdu.

Yüzyıllar boyunca geleneksel köylü toplumlarında okuma-yazma bilen yoktu veya çok azdı. Üç ana dilin (Türkçe, Farsça, Arapça) ve sayısız yerel lehçenin geçerli olduğu, standartlaşmış bir dilin ve eğitimin olmadığı, derin vadilerle ayrılmış coğrafyada, kutsal kitap Serencam'a ulaşılması çok zordu. Ulaşılsa dahi komşuların dillerinden ödünç alınmış sözcüklerin bolca kullanıldığı, farklı dillerdeki yazarların ve şairlerin oluşturduğu metinlerin ve şiirlerin toplandığı kutsal kitabın okunması ve anlaşılması ise daha da zordu. Ehl-i Hak inancı kurucusu Sultan İshak'a (Shk) ait olduğu varsayılan, o döneme ait bir nüshası olmayan Serencam kitabının mitsel başlangıcının (14. Yüzyılın ilk çeyreğinden önce) yerel Gören-Gorani dilinde söylendiği dile getirilmektedir (Gören adlandırması için bk. Gordlevsky, 2016.). Sultan İshak'ın ardından Sultanlık yapan torun Şah İbrahim döneminin söyleyicisi Bayrak Kuşcuoğlu nefesleri-şiirleri Türkçe'dir.

Padişahım o donda, saf Görani söyledim,
İndi bu dona geleli, Türkü güftâre çekdiler.
(*güftâre: güfte, düz yazı, don: beden, vücut)

Kuşcuoğlu (Düzgün, 1990)

Son sayfası Türkçe hikmetli sözlerle tamamlanan, iki Türk'e ait Türkçe mühürlü ve imzalı 1843 tarihli Serencam, Minorsky'nin bir kısmını 1911 yılında, tamamını 1922 yılında yayınladığı Serencam, elimizdeki en erken tarihli Serencam'dır (Musalı 2013: 176). Eser, Ehl-i Hak inancının 14. Yüzyıldan, 19. Yüzyıla kadar uzanan tarihini kapsar. Benzetmek gerekirse Tevrat benzeri bir tarihi akışı kapsar. Kitabın boyutları 11x17 cm ve 136 sayfadır. Yaprakları farklı farklı kağıtlardan olduğu gibi, farklı farklı yazıcılar tarafından tamamlanmış olan derleme bir kitaptır. Olayların akışında düzensizlikler vardır (Minorsky, 1911/ 1922: önsöz, ekler; Musalı, 2013: 160).

Minorsky, Serencam'daki 80 şiirden 35 şiirin Gören-Guran dilinde yazıldığını, aslen Lek-Delfan'lı olan Kellardeş'li Gören-Guran muhatabının da Görence şiirleri çeviremediğinden yakınıdır. Minorsky, Serencam'daki diğer şiirlerin Azerbaycan

Türkçesi ve Farsçanın çeşitli lehçelerinden olduğuna işaret ediyor. Serencam'ın Gören-Guran dilinde olduğuna dair tespit Gören-Guranice şiirlerin sayısal çokluğu ile açıklanabilir. Kitabı yazdıranın bulunduğu ortamdaki konuşma diline uygun çok sayıda Türkçe sözcükler ve deyimler bulunmaktadır. Esasen geleneksel kitaplar çok zor ve kısıtlı şartlarda üretilmekte (istinsah, çoğaltma) ve sahibi tarafından sıkıca korunmaktadır. Kitaptaki konular, Ehl-i Hak pirleri tarafından dinleyicilere genellikle sözlü olarak aktarılmaktadır. Kuşkusuz bu aktarma dinleyicilerin anladığı bir dilde olmaktadır. Geleneğin taşıyıcısı şiirlerdir. Ehl-i Hak taraftarları, cem ayinlerinde birlikte terennüm edilen şiirlerle, bağlılık duygularını pekiştirmektedirler. Serencam'da Bayrak Kuşcuoğlu'na ait 2 Türkçe şiir (10 ve 12 numaralı şiir), Baba Tahir Üryan'a ait 5 kısa şiir (41, 43, 48, 50, 50a) ve Sail'e ait 5 başlık altında toplam 254 satır tutan Türkçe şiir bulunmaktadır (Musalı, 2013: 176). Sail'in kapsamlı şiirleri, Ehl-i Hak inancını topluca açıklayan önemli bir belgedir. Sözlü aktarımın esas olduğu geleneksel toplumlarda inanç, şiir veya hikaye formunda aktarılmaktadır. Şiirler, yapıları gereği değişime daha dirençlidirler ve cem ayinlerinde lirik (müzikal) olarak sürekli tekrarlanarak, her dem hafızalarda tazeliğini korurlar. Minorsky'nin yayınladığı Serencam'a ulaşamaması, Serencam'da inancı açıklayan en kapsamlı ve uzun şiirin şairi Sail'in, 24 ulu ozan arasında yer almasını engellemiş görünüyor.

Minorsky'nin yayınladığı Serencam'a göre Baba Tahir; Ehl-i Hak inancının ve inancın kurucusu Sultan İshak'ın müjdecisi olan Şah Hoşin'le çağdaştır. Serencam'da Baba Tahir, Şah Hoşin'in meleklerinden biridir ve Serencam'da Şah Hoşin'le bulunduğu bir bölüm vardır (Musalı, 2013: 176). Baba Tahir'in Selçuklu hükümdarı Tuğrul'la 1055 yılında karşılaşmasına dair kayıtlar, bu tarihten sonra öldüğüne dair delil olmalıdır (Yazıcı, 1991: 370-371) Günümüzde Hemedan'daki mezarı üzerine inşa edilen bir anıt mezarı vardır (Anıt mezara bakan "Baba Tahir" oteli, zincir oteller sistemine dönüşmüştür. (2014) (* Baba Tahir, Tuğrul Bey'le Türkçe konuşmuş olmalıdır).

Şah Hoşin Farsi söyledi, Sultan İshak Gürani

Sail (Musalı, 2013: 301)

Şah Hoşin'in Farsça söylediğine işaret eden Sail'in mısralarından yola çıkarak Baba Tahir'inde Şah Hoşin'le Farsça (dönemin Farsçasıyla) görüşüğünü öngörebiliriz. İnancın merkezinin Luristan'da olması, iletişim dilinde Lurice unsurların bulunmasını da mümkün kılmaktadır. Baba Tahir-i Üryan (Çıplak), Baba Tahir-i Luri veya Baba

Tahir-i Hemedani olarak da anılan sufi şair, yayınlanan eserlerdeki tercihlerin bir sonucu olarak günümüzde Baba Tahir Hemedani olarak ün kazanmıştır. Baba Tahir, 1865 yılından itibaren araştırmacıların dikkatini çekmiştir. Baba Tahir hakkında ilk eserler 20. Yüzyılın başında yayınlanmıştır (Yazıcı, 1991: 370-371) (*1922 yılında tamamı Fransızca olarak yayınlanan 1843 tarihli Minorsky Serencamı'nın, bu tarihlerden itibaren oryantalistlerin ilgi alanına girdiğini not edelim.). Baba Tahir'in 20. Yüzyıl gibi geç bir tarihte tanınmaya başlanması, Sail gibi Baba Tahir'inde 24 ulu şair arasında yer almasına engel olmuş olmalıdır.

Dünya nimetlerine sırt çeviren Baba Tahir, “Üryan-Çıplak” yaşamıyla Kalenderi-Haydari geleneğin de müjdecilerindendir. Nefehatîf-Uns ve Nesayimu'l-Mahabbe benzeri kaynaklarda oldukça geniş söz edilen Kalenderi-Haydari şairler; Baba Hoşgeldi, Baba Dilenci, Baba Hasan-ı Türk, Baba Sarı Pulad, Baba Sungu ve ..., adlarından da görüldüğü gibi Türk'türler (Ocak, 1992: 39-43). Ehl-i Haklar arasında Türk-Türkmen şairler geleneği sürmektedir. Irak Ehl-i Hakk / Kakai şairi Hicri Dede (1877–1952) son dönem şairlere bir örnektir. Esasen Irak Ehl-i Hakk topluluklarında seyyidler, kendilerinin Türkmen olduklarını söylemektedirler (Bayatlı, 2010). Orsam raporu da Ehl-i Hak / Kakai dedelerini (önderlerinin) tamamının Türkmen olduğuna işaret eder (Orsam, 2011). Bölgede yeni devlet oluşumlarının ortaya çıkmasının bir sonucu olarak topluluklar, yeni sosyolojik yapılara evrilmektedirler.

Ehl-i Haklar'la 15 yıl süren etkileşiminin bir ifadesi olarak kitabında Ehl-i Hak usulü bırakılmış pala bıyıklı fotoğrafına da yer veren İranlı Türkoloji profesörü Hüseyin Düzgün (Hüseyin Mohammadzade Sadıgh-Sıddık), İsrail Babacan'ın şahitliğine göre Sâdık Gülzârî'ye ait olan eski bir nüsha ve üç adet yayınlanan seçmelere dayanarak 1990 yılında Kelâmlâr adı altında Kuşcuoğlu'nun 111 şiirini yayınlamıştır (Düzgün, 1990; Babacan, 2005). Bu yayına gelen eleştiriler sonucu Prof. Hüseyin Düzgün, Bayrak Kuşcuoğlu'na ait toplam 198 şiiri ve diğer 23 ulu ozana ait tüm külliyatı yayınlama kararı almıştır [*Prof. Düzgün, Bayrak Kuşcuoğlu'na ait yayına hazır 198 şiirlik “Kelâmlâr'ı” benimle paylaşmıştır. (2014)].

Melikoff, Ehl-i Hak topluluklardan Tebriz-İlhıcı'da bulunan Türk Ceheltenler'in (Kırklar), Hacı Bektaş'a bağlı olduklarına ve Şah İsmail Hatayî'nin Divanı'nı kutsal kitap olarak gördüklerine şahitlik eder (Melikoff, 1993: 34). En büyük Ehl-i Hak topluluğu olan Türk Ateşbeyliler'de de benzer eğilimler olduğunu öngörebiliriz. İran Azerbaycan'ında Türkçenin ve Farsçanın birlikte kullanımı daha geniş bir sufi söylemin cem ayinlerinde dile gelmesini mümkün kılıyor. Prof. Düzgün, Kaygusuz

Abdal ve Seyyid İmadeddin Nesimi'yi de kapsayan (Anadolu ve İran coğrafyasına ait) daha geniş ek bir listenin varlığını savunmaktadır (2014).

Ehl-i Hakk topluluklar hakkında Irak sahasındaki araştırmacı Abbas el- Azzavi'nin el-Kakaiyye fî't-Târîh adlı eseri, mukayeseli bir değerlendirme için araştırmacıların ilgisini beklemektedir (Zeynel, 2004).

Suskunluktan Söyleyiciliğe; Dile Gelmek, Aydınlanmak üzerine...

Babil'de doğdum ve hakikâtın eşğine yerleştirildim.

Ben Babil'den gelen bir söyleyici (guyendel), bir dinleyiciyim.

[Mani Peygamber, ikinci kez aydınlanma, 19 Nisan 240 (Rudolph, 2002)],

Hakk manâ söyle diyü emr itdi, hem de söyledüm.

Sözümü destân idüp, âlemde tekrâr itdiler.

[Nesimi (Sertkaya, 2006: 122)]

“Beni yokluktan var eden, beni yaratan her an beni söyletmededir.

Sonunda beni söyleten kerem buyurdu, bütün söylediğim sözler ‘O’ oldu”.

[Mevlâna (Can, 2.000: IV/ 1809, 1837)]

Yunus bilmez halini, Hak *Çalab'tır söyletir dilini.

[Hüseyyin Arif, (tarihsiz): 195] (*Çalab: Tanrı)

Sufler için dile gelmek, tıbbi açıdan konuşamayan bir kişinin mucize ile konuşmaya başlaması değıldir. Dile gelmek: karanlıktan aydınlığa çıkış, ümmi olmaktan kurtuluş, yeni bir hayata başlamaktır. Bayrak Kuşcuoğlu'nun dile gelmesi; Hacı Bektaş-ı Veli Vilayetnamesi'nde bahsi geçen Yunus Emre'nin dile gelmesiyle paralellik gösterir:

“Günlerden bir gün Anadolu-Rum erenleri, Tapduk Emre'nin tekkesine geldiler. Büyük topluluk oldu, meclis kuruldu. O mecliste Yunus-ı Guyende derler bir kimse vardı. Yunus Emre'de orada idi. Tapduk Emre, guyendeye (söyleyici-ye) “Yunus söyle” dedi. Guyende işitmedi. Tekrar “Yunus şevkimiz var, sohbet eyle işitelim” dedi. Yunus-ı Guyende yine işitmedi. Üçüncüsünde de haber çıkmayınca, bu sefer Yunus Emre'ye dönüp “Yunus vakit oldu. O hazinenin kilidini açtık, nasibini alıverdin, sen söyle! Bu mecliste sohbet eyle. Hünkâr varlığının nefesi yerine geldi” dedi. Yunus'un gönlü açıldı, gözlerinden perde kalktı. Şevk denizine düştü. Ağzını açıp inci ve cevher

saçtı. İlâhî hakikâtlerin sırlarından inceliklerinden sohbetlerin hepsini kaleme aldılar. İtibarlı bir divan oldu” [Arif, (tarihsiz): 18; Gölpınarlı, 1958: 49].

Dile geliş, aynı zamanda lirik-şiişsel bir dile gelişti. Kaşanlı Hüseyin bin Hasan, “Mesnevi Şerhi” başlangıcında anlattığı öyküyle tasavvufta “dile gelme, dilin açılması” konusunu açıklar:

“Şems-i Tebrizi, Türkistan’a seyahati sırasında soyguncuların saldırısına uğrar. Baba Kemal-i Cend-i Tekkesi’ne sığınır. O sırada ünlü sufilerden İbrahim Fahreddin Iraki’de tekkede misafirdir. İbrahim Fahreddin duygularını şiirlerle, gazellerle ifade ediyor ve besteleyerek şeyhe sunuyordu. Şems-i Tebrizi ise duygularını onun gibi açıklayamıyordu. Bir gün şeyh ona “Sende Fahreddin gibi duyduğün-hissettiğün ilâhî sırlardan bir şeyler bahseder misin?” dedi. Şems “Ben, ondan daha çok tecellilere (oluşlar, olgular) şahit oluyorum. Fahreddin Iraki, duygularını, sırları açıkça terennüm (şiişsel, lirik, besteli ifade) edebiliyor. Fakat bende bu yön eksiktir.” Bu cevap üzerine Baba Kemal “Allah sana öyle sohbet arkadaşı verecektir ki, o ilk ve son hakikâtları senin adına dile getirecektir” der (Gençosman, 2009: 14-15).

7’li Zaman Çevrimi, Söyleyiciler, Suskunlar

Hakk’ a yönelmiş olarak İbrahim’in dinine uyunuz (Ali İmran:95)

Hristiyan inancına göre İsa, vahyin kendisidir. “Yol” Hakikat ve Söz’dür-Kelâm’dır. (Yuhanna 1: 1, 14: 6) Havariler Söz’ün şahitleridir. Sözü ulaştıran Söyleyiciler’dır. İsa Mesih’le vaftiz sayesinde birleşen Hristiyanlar, aynı zamanda (Tanrı’nın oğlu olan) Tanrı ile yeniden bedenlenmiş oluyorlardı [(Markos,1:9-11; Yuhanna 1:12-13; Pavlus,1.Korintliler 12:27; Kara, 2012: 7- 41)].

Hristiyan inancına göre Tanrı’nın oğlu, dünyada görünür olmuştu ve kıyamet günü bir kez daha dünyaya gelecekti. İslâm Peygamberinin mesajı netti, ‘O’ elçiydi. Hz. İsa’nın Tanrısallığı, yeni Müslüman müminlerin zihnini meşgul ediyordu.

Minorsky’nin yayınladığı Ehl-i Hakk tablolarında inancın temeli olan kutsal varoluş, sürekli olarak (7) yedi beden içinde tecelli etmektedir (Minorsky, 1911/ 1922: 5. ek; Babacan, 2005: 215-216). Kutsal kitap Serencam’da izlendiği gibi, Sultan İshak’la başlayan 7 dönem (yedi devir, yedi çağ) sona ermiştir. Merkezi bir liderlik halen yoktur. Minorsky Serencamı’nın “Yedi Çağ” listesinde-tablosunda boşluklar (eksiklikler) vardır. İnancın 14. yüzyıla uzanan tarihine göre, Minorsky’nin 1911

(tamamını 1922) yılında yayınladığı 1843 tarihli Serencam oldukça geç bir döneme aittir. (Geniş bir değerlendirme için bk. Küçükkalfa, 2018: 341-378)

İnançta yedi sembolizmi belirgindir. Hüdâvendigâr'ın (Hünkâr'ın, Sultan İshak'ın) yedi görünümü, Sultan'ın etrafında yer alan Yediler-Heftan, Yedi Halife veya Yedi Haberci, Heftan-ı Naciyan (Yedi kurtarıcı yani Sultan İshak'ın yedi evladı) (Zeynel, 2004)... 2014 yılında Tebriz'de röportaj yaptığımız, inancını Ehl-i Hak inancının bir türevi olarak gören (Ali İlahi inancında olan) İltimas Ahmediyan'da da 7 (yedi) sembolizminin izlerine şahit oluruz: “İnancımızda yerin altında 7 (yedi), yerin üstünde Arş-ı Alâ'ya kadar 7 (yedi) âlem vardır. İyi ruhlar yükselirler, kötü ruhlar düşerler. İnsan ruhu 7 (yedi) kez dona (beden, vücut) girer. 7 (yedi) don bir devirdir. Devir tamamlandığında ruh, geride bıraktığı 7 (yedi) don boyunca yaptıklarını hatırlar” (Küçükkalfa, 2019: 277-299).

Ehli Beyt imamı Cafer Sadık'ın (öl. 765) oğlu İsmail'in etrafında oluşan Yedi İmamcı İsmaililer'in “Yedi bedende var olan Yedi Çağ-Yedi Çağlar” tasavvuru, konuyu kavramımızı kolaylaştıracaktır. Bahreyn İsmaili-Karmati devleti (899-1076), Tunus Fatımi Halifelik devleti (909-969) ve devamında Mısır Fatımi Halifelik devleti (969-1171) ve İran-Alamut-Nizari - İsmaili devletini (1090-1256) kuran, liderlikler ve davetçiler (propagandacılar-dailer) ağı ile İsmaililer, dillere destan kütüphaneleri* ve yarattıkları literatürle, Zağros dağlarını mesken tutan komşuları Ehl-i Haklar'da da (Hünkâriler'de de) benzer tasavvurlara yol açmış görünüyor.

[*Son Mısır Fatımi halifesi el-Adid 1171 yılında öldüğünde hazinesinden 100.000 (yüzbin) cilt değerli yazma kitap çıkmıştı (Şeref Han, 1971/1: 74). Alamut devletinin son kalesi fethedildiğinde (1256) Cüveyni'nin ifadesiyle: “Lammasar dağı eteğinde ünü dünyaya yayılmış olan Alamut kütüphanesini inceleme isteğim ve orada bulunan işe yarar kitapların ziyan edilmemesi gerektiği şeklindeki konuşmam padişahın hoşuna gitti. Emri üzerine kütüphaneye gittim ve “Ölümden hayat çıkarır” gibi orada bulduğum faydalı ve nefis kitapları ayırıp çıkardım” (Cüveyni, 2013: 19)].

Yedi (7) İmamcı İsmaili öğretiyeye göre; İsmaililer zamanı, bir başlangıç ve bir sonu olan, birbirini izleyen çevrimlerin bir sıralaması olarak kavryorlardı. Bu anlayışa göre, insanlığın dinsel tarihi her biri, kutsal bir mesaj taşıyan bir konuşan peygamber (nâtık, çoğulu: nutaka) tarafından başlatılan farklı uzunluklarda yedi (7) çağda tamamlanacaktır. Tarihin ilk altın çağı, sırasıyla kitaplı ulu peygamberler denilen Adem, Nuh, İbrahim, Musa, İsa ve Muhammed tarafından başlatılmıştır. İlk İsmaililer

bu ilk (6) altı çağı başlatan nâtık'ın her birinin mesajlarının yerine getirilmesinden sorumlu bir manevi mirasçı ya da vasi tarafından izlendiğini savunuyorlardı. Seçkinler için getirilmiş mesajın içkin (batın) anlamını açıklamakla görevli vasiye, “esas ya da suskun (samit)” deniyordu. Bu vasiler: Musa için Harun, Muhammed için Ali olmuştu. (*Bayrak Kuşcuoğlu'da başlangıçta lâl-suskun-samit iken, Ehl-i Hak sultanı Şah İbrahim'le buluşmasının bir sonucu olarak dile gelmektedir. Şah İbrahim ile Kuşcuoğlu arasında nâtık-vasi ilişkisinden bahsedebiliriz) Her vasiyi (esas/ ya da/ samit) kutsal metinlerin hem zahir (görünen) hem batın (içsel) yönleriyle korumakla görevli yedi imam izliyordu. Her peygamberlik çağının yedinci imamı, önceki çağı yürürlükten kaldırarak bir sonraki çağı başlatan nâtık oluyordu. Bu kavrayış, tarihin yedinci ve son çağı için farklılık gösterir. Altıncı çağın yedinci imamı Cafer Sadık'ın oğlu İsmail'dir. O yeniden ortaya çıktığında yedinci nâtık olacak ve Mehdi ve Kaim sıfatıyla son çağa hükmedecek. Ancak o yeni bir din getirmeyecek, bunun yerine, kendisinden önce gelen bütün mesajların gerisinde gizlenen ve o zamana dek, ancak kısmen ve yalnızca insanlığın küçük seçkin grubuna (havass) açıklanmış olan içkin (batın) anlamını tüm olarak açıklayacak. Böylece son çağda, dünyanın sona ermesinden önce hakaik, (hakikat, gerçeklik) bütün sembolizminden sıyrılarak bütünüyle bilinir hale gelecek ve saf bilgi çağı başlayacaktır.

Daha sonraki İsmaililer görünüşte ezeli ve ebedi olan evreni, sınırlı sayıda çevrimler ve insan yaşamının faniliğiyle-geçiciliğiyle uzlaştırmak amacıyla daha büyük ve sonsuz çevrimler dizisi anlayışı geliştirmişlerdir. Astronomik ve astrolojik kurgulara dayanarak, bir büyük kıyamet ile sona erecek her biri yedi döneme ayrılan sayısız çevrimden oluşan bir büyük çevrim (el kevr el azam) düşüncesine ulaştılar. Bununla da kalmayarak zamanın çevrimlerinin, görünüş ile gerçeğin (zahir ile hakikat) tümüyle farklı olduğu gizlilik (setr) ve görünüşle gerçeğin birbiriyle örtüştüğü, böylece dışsal bir yasanın gerekliliğinin kalmadığı tecelli (açıklık/ ya da/ keşf) dönemlerinin birbiri ardına gelişile ilerlediğini savundular (Daftary, 2002: 112-113,136,154,168,172, 212-215).

Erken Hristiyanlık döneminde de İncil ayetlerinden yola çıkarak dünyanın çağları ile ilgili tahminler yapıyordu. Eski Ahit Başlangıç'ta (Tekvin, Genesis) yazıldığı şekliyle “Tanrı, Dünya'yı 6 günde yaratmış, 7. gün dinlenmişti. 2. Petrus 3-8'de ise “Tanrı'nın nazarında bir gün bin yıl, bin yıl da bir gün gibi idi.” Yaratılış'ın her bir günü, bin yıla eşitlendiğinde 6.000 yıl rakamı bulunuyordu. 1.000 yıllık 6 çağ ve İsa'nın yeniden bedenlenişi ile başlayan 1.000 yıl süren 7. çağ ile tarih sona erecekti.

Kilise Babalarından Augustine'e göre (354-430), Tanrısal zaman, dünyevi zamandan bağımsızdı. O'nun öngördüğü 7 çağ (6+1=7); Adem, Nuh, İbrahim, Davut, Babil Dönemi, İsa'nın doğumu ve İsa'nın yeniden dirilişi (bedenlenişi, enkarnasyon) ile başlıyordu. Kuşkusuz bu tarih tasavvurunun Roma, Pagan ve Yahudi geçmişten gelen öncülleri vardı (Breisach, 2018: 109-120) (*Hristiyanlıkta insan yaşamının son çağı olan 7. Çağ, İsa ile başlarken, 7 İmamcı İsmaililik'te ise İsmail ile başlıyordu.).

Yedi Çağlı çevrimler dizisinin en erken örneği, bir dönem çokça taraftarı olan Hint-Cayna inancındadır. M.Ö. 872-772 tarihleri arasına yerleştirilen Efendi Parşva'nın kurucusu olduğu Cayna inancında, altı alçalan çağ ve bir yükselen çağ (utsarpini) çevrimi vardır. Cayna zaman çevriminde peygamberler, imamlar, kutsal kişiler yoktur, çağlar onlar olmadan sürer. Cayna inancında da yedi çağlı zaman çevrimleri sürekli (Campbell, 2009: 205-209).

Sufi Şiirde Tanrısal Zaman ve Doğrusal Zaman

Doğum ve ölüm arasında geçen bir yaşamı tecrübe ederiz. Başı ve sonu olan doğrusal bir yaşam tecrübesi... Bu tecrübenin merkezinde bedenimiz vardır. Beden işlevini tamamlayınca yaşamda sonlanır. Kutsal kitaplar, bedene hayat verenin Tanrı tarafından üflenmiş ruh olduğunu yazar (Tevrat-Başlangıç; Kuran-Hicr 28-33).

Sen benim göğümsün, ben senin toprağın.

İçime ne yerleştirdiğini yalnız sen bilirsin.

Sühreverdi (Schimmel, 2004: 24)

Hepimiz Adem'in bedeninin parçasıydık ve cennette bu sesleri (musiki) duyduk.

Mevlâna (Eliade, 2003: 165)

Beden işlevini tamamladığında Tanrısal öz olan ruha ne oluyordu? İbn Sina'ya göre, ruh bölünmeyen, maddi olmayan ve bozulmayan bir töz olduğu için, beden öldükten sonra hayatta kalıyordu (Eliade, 2003: 156). Sufiler, beden merkezli bir düşünce yerine, ruh merkezli bir düşünceyi yeğliyorlardı. Ruh, ölümsüzdü ve tanrıya aitti. [Bir hadiste "İnsanlar uykudadır, öldüklerinde uyanacaklardır" denir. Bu deyişle aynı anlama gelen "Alem, uyuyanın gördüğü bir düş gibidir" sözü, sufilerin pek sevdiği bir sözdü. Mevlâna'nın mısralarıyla;

Devran'ın gücünü bilenler Tanrı'da yaşarlar.

Aşk onları öldürür ve diriltir. Onlar da bunu bilirler. Allah Hu...

(Schimmel, 2004: 143)

Tanrı, Ezel ve Ebed'tir. Tüm zamanları kapsar. Tanrısal bir öz olan ruh, doğrusal zamana bağlı olmadan, Tanrısal zamanı tecrübe edebilirdi (yaşayabilirdi.). Yunus Emre'nin ifadesiyle: "Anda cennete varam, cennette Hakk'ı görem" "Şükür Hakk'ı gördü gözüm, erenlere toprak yüzüm." "Bir kez senin yüzün gören, ömrü geçce unutmaya" (Subaşı, 1983: 63, 74, 109).

Sufi yorumlara göre Kuran Fussilet 41:53 ayetinde bahsi geçen afâk-ufuklar arasındaki doğrusal zaman (zaman-i afâki) ve enfüs-ruhsal zaman (zaman-i enfüst) söz konusudur. Zaman tecrübesi, sufi eserlerin merkezinde yer alır. Ruh her an varlığın deryasından ayrılabilmekte doğrusal zamanı tecrübe etmekte ve sonra ilâhi zamana dönmektedir. (Daftary, 541 vd.) Onun içindir ki diğer sufiler gibi Mevlâna'da, Yunus'da, Hatayi'de; Hallac-ı Mansur'la Dar'da (darağacında) "Ene'l Hakk" diyenin kendi ruhunun sevgiliye ait bir parçası olduğunu dile getirmişlerdir.

Ruhsal-Tanrısal zaman: vücut dışılıktır, zaman dışılıktır yani öncesiz ve sonsuz zamanda var olmaktır. "Dün, Bugün, Yarın" zaman çizelgesinde üst üste gelir. Kuşaklar ve devirler arasındaki ayrım yoktur; bu yüzden Hallaç pek çok başka sufi gibi şöyle diyebilmektedir;

"Annem, babamı doğurmuştur,
Kızlarımda benim kız kardeşlerimdir."

Ayrıca Hz. Fatıma'ya ümm-ebiha "babasının annesi" denir. Erken İsmaililik'le ilişkilendirilen Umm el-Kitab'da 5. Ehl-i Beyt imamı Muhammed Bakır'ın, hepsi farklı devirlerde yaşamış beş (5) Şii'nin sorularına verdiği yanıtlar bulunur (Schimmel, 2004: 110-111) (*"Dün, Bugün, Yarın" kapsayan zaman anlayışının, kadim Amerikan uygarlıklarında da var olduğuna dair, haberler vardır.).

Babek Şikariyan'ın, kütüphanesindeki Kuşcuoğlu'ndan okuduğu bir beyit, ruhun zamanda yolculuğuna işaret eder (Tebriz, 2015, A.K.).

"Hüseyn donunda verdim başımı
Gel, indi başımı keseni tanı."

Bayrak Kuşcuoğlu'ndan çok sonra yaşayan Seyyid Nesimi'nin, Kuşcuoğlu'na ait olduğu varsayılan bir şiirde yer bulması, bu tür bir kavrayışın bir yansıması olmalıdır.

“*Bir zaman ehli yârdan, ayrı divâne gezerdüm,
Girdim Nesimi donuna, postumu pâre çekdiler.
O zamandan bu zamana dondan dona gelmişük
Dediler gel haber ver, beni habere çekdiler.”
[Niknejad, (tarihsiz): 44-45]

[*Sevgiliden ayrı divane ruh, Nesimi donuna- görünümüne girdiğinde; postunu (derisini) parça parça etmişlerdir. Ruh ise dondan dona gelmeye devam etmiştir (*don: donanım, donanma, donanmak, giyinmek, görünmek)].

Kendisini Şah Hoşin ve Baba Navus’tan sonra (üçüncü) gelen (görünen) olarak konumlandırılan inanç kurucusu Sultan İshak, kadim Hint inanışlarındaki bir motifi hatırlatır. Buda biyografisinde, [...kimsenin yardımı olmadan, dört yöne birden, yedi adım atan Buda, geçmişin 7 (yedi) Buda’sından bahseder ve “Gökte ve yerde, tek efendi benim; şu andan itibaren doğumlarım sona erdi. Bu benim son bedenim; bundan sonra doğum ve ölüm çemberine bağımlı olmayacağım.”] der (Nakamura 2012: 3, 44). Hint Cayna kurucusu olan Efendi Paşva’da (M.Ö. 872-772), Caynacıların ilk kurtarıcısı değildir; Cayna geleneğine göre yirmi üçüncüdür (Campell, 2009: 206).

Kutsal Kuşlar, Kuş-Ruhlar

Sibirya-Buryat Yaratılış anlatısında izlendiği gibi; başlangıçta sadece Tanrılar (Tengri) ve Kötü Ruhlar varmış. Tanrılar insanı yaratmışlar. Kötü ruhlar yeryüzüne hastalık ve ölüm saçıncaya dek insan mutlu yaşamış. Tanrılar hastalık ve ölümle savaşmak üzere, bir “şaman” armağan etmeye karar vermişler ve kartalı göndermişler. “Mitsel İlk Atalar”, kartal biçimi altında güneşi simgeleyen “Yüce Varlık” tarafından, doğrudan doğruya yaratılmış olan mitsel “ilk şamanın” torunlarından başka bir şey değildir. Şamanların sır-ra-erme öykülerinde, kartalın oynadığı rolü ve “şamanı sihir gücüyle kartala dönüştüren” özel giysideki kuş biçimli öğeleri de hatırlayalım. Kuşlar göksel ruhların “ulakları” habercileridir. Şamanlar bunları dünyanın dört bucağından çağırırlar; Kuşların dillerini öğrenmek, seslerini taklit etmek, öteki dünyaya ve Gök Alemiyle iletişim kurmakla eşdeğerdir. Kuşlar ruh-güderdir. Kuşa dönüşmek ya da bir kuş tarafından eşlik edilmek, daha hayatta iken Göğe ve öteki dünyaya esrimeli yolculuğa çıkabilme yeteneğini gösterir (Eliade, 1999: 95-98, 117, 126).

Kutsal Şamanın yaşamı da öte dünyadaki ata-şaman tarafından sona erdirilir ve kemiklerinden yeniden yaratılır. Kök-aile veya soy kavramı da “kemik” terimiyle ifade

edilir (Eliade, 1999: 189-190) (*Ehl-i Hak tasavvurunda kemikten yeniden yaratılma sıkça tekrarlanır. A.K.).

Orta Asya, Sibiryaya mitolojilerinde Evren Ağacının dallarına tünemiş kuşların, insanların ruhlarını temsil ettiklerine inanılır. Şamanlar kuşa dönüşebildikleri için -yani “ruh” durumunu edinebilmeleri dolayısıyla Evren Ağacına kadar uçup, oradan “kuş-ruhları” getirebilirler. Bir değneğe-dala tünemiş kuş, şamanlık çevrelerinde çok yaygın bir simgedir. Bu simgeye Yakut şamanlarının mezarlarında rastlanır. Ne olursa olsun, “bir değneğin-dalın ucunda bir kuş” motifinin son derece eski olduğu kesindir (Eliade, 1999: 523).

Kuş-ruh düşüncesi, Türklerin İslâm’a girişlerinden sonra da yok olmamış, halk inançlarında yaşamaya devam etmiştir. Büyülü uçuş, kendinden geçiş ifadesidir. Esrime, dans hareketleri, örnek alınmış olanın hareketine katılmaktır. Alevi-Bektaşilerin geleneksel dansları, turnaların uçuşuyla birleştirilmektedir ve kutsal nitelikler taşır. Hoca Ahmed Yesevi’nin turna kuşuna dönüşmesi, Hacı Bektaş Veli’nin Rum (Anadolu) diyarına güvercin donunda (görünümünde) uçarak ulaşması Şamanist köklerle ilişkilidir (Melikoff, 1994: 157). Türk- Oğuz boylarının “kuş” damgaları, kadim geleneğin sürekliliğine kanıttır (Ölmez, 2015).

Kuşlar, Kuşculuk, Av, Avcılık

İnsanlık tarihinin başlangıcından itibaren av, yaşamın sürekliliği için önemliydi. Ateşli silahların olmadığı çağlar boyunca avda başarı için iş birliği, süreklilik avlarına yol açmış olmalıdır. İnsan yaşamının ava bağlılığı, avı kutsal kılıyordu. Avın kutsallığının günümüze kadar varlığını sürdürdüğünü, 2014 yılında İran- Tebriz’de Ehl-i Hak / Ali İlahi inancı üzerine yaptığımız röportajda bir kez daha şahit olmuştuk. Röportajı yaptığımız İltimas Ahmediyan’ın anlatımıyla “Kurban edilirken kurbanı saygı gösteririz. Kurbanı öperiz. Kemiklerine zarar vermeyiz. Kurbanın bir kısmını ayırırız. Çöl gibi (ıssız) bir yere bırakırız. Diğer âlemler (canlılar) de ondan payını alsın...” (Küçükalfa, 2019: 277-299).

Türk, Moğol ve Sibiryaya halklarında av ve av kültürüyle ilgili çok sayıda inançların mevcudiyeti, avın kutsallığını koruduğunu gösterir (Bayat, 2009). Av, savaşın yerini tutan bir etkinlik olarak görülürdü ya da daha yakın bir tarihten kalma bir metne göre savaşı en iyi öğreten etkinlikti, Türklerin gözünde savaş ile av hemen hemen eş anlamlıydı (Roux. 2015: 139).

Bozkır av kültüründe, avın düzenlenmesinden ve av kuşlarından sorumlu olan yüksek bir rütbeli “kuşçu” bulunur. Sultan III. Murat’ın 1586 yılında çıkardığı ferman, kuşçu unvanının yüksek mevkiinden haber verir. Kadim av geleneğinin temsilcisi kuşçu, av hayvanlarının koruyucusu olarak av hayvanlarının yok olmasını engelleyen, kurala uymayan avcılarını cezalandıran kişidir (Bayat, 2009).

Tarih boyunca av hamisi Kuşçular için yazılan Bâznâmeler’de (Bâz: Doğan kuşu); avlanmanın tarihçesi, avcılığın şartları, avlanmak için uygun vakitler, avlarda uyulması gereken kurallar, av ve avcı kuşların türleri ve özellikleri, hangi kuşların hangi av kuşlarını avlamada usta oldukları, avcı kuşların hastalıklarının hangi ilâçlarla tedavi edilebileceği, biliniyorsa ilâcı bulan kişiden de söz edilir (Özcan, 1992: C.5, 284).

[*İstihbarat kurumu Teşkilat-ı Mahsusa’nın kurucusu ve ilk başkanı, Kurtuluş savaşımızın kahramanlarından, dede ve babası da kuşçubaşı olan, Kuşçubaşı Eşref’in (1873-1964) hayatı ve yetenekleri, Kuşçubaşılar’ın önemine ışık tutar. A.K.) (Şahiner, 2002: 471)].

Ali b. Manur-ı Hafi’nin “Şikârnâme-i İlhanî (İlhanlı Av-namesi)” eserinde Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah adına yazılan avcılık kitabının öyküsü bulunur. (*sadeleştirilmiş ve kısaltılmıştır) Melikşah, veziri Nizamülmülk’e “Gerek kendi hükmettiğim yerlere gerek yabancı ülkelere, dünyanın her tarafına hediyelerle birlikte elçiler gönder; kendi memleketimde bulunan büyük memurlara, yabancı ülkelerde bulunan hükümdarlara nâmeler yaz; uçardan kaçardan, avlanan, avlayan canlara dair bilgili bütün av ustalarını sarayıma davet et, topla. Bilgili, tanınmış bütün ustalar sarayımda toplansın, bildiklerini, sınadıklarını yazsınlar; yazılan şeyleri topla, bir kitap yap; hem de öyle bir kitap ki, ondan daha üstün, daha iyisi bulunmasın. Ben de o kitap ile, bu ilmin bütün bilgisine sahip olayım” der. Dünyanın her tarafından ustalar kitapları ile gelirler. Vezirin yirmi gün süren görüşmeleri ertesinde gelen ustalar İran-Nişâburlu Hoca Ali’nin “Büyük Usta” olduğunu kabul ederler. Sultanın huzuruna çıkan Hoca Ali, pek ender olan, yanında getirmiş olduğu bir beyaz doğanı takdim eder.

Melikşah, Hoca Ali’ye bir vilâyetin tımarını (gelirini) ve bin kızıl altın bağışlar. At verir, has hilât giydirir. Ustaların kitaplardan seçmiş oldukları ve bilhassa üstad Hoca Ali’nin söyledikleri ile bir kitap hazırlanır (Bilge, 1945).

Melikşah'a ender bulunan doğan-şahin hediye edilmesi, bilinen tek örnek değildir. İspanyol elçi Clavijo, Timur'a kıymetli şahinler götürür. Savaşan iki Türk hükümdarından Altınordu hükümdarı Toktamış, Timur'a barışma teklifiyle birlikte gönderdiği kıymetli hediyeler arasında saray kuşbazlarının eğittiği bir şahin bulunur (Clavijo, 1993: 108, 202).

Birbirinin çağdaşı Türk Dünyası'nın iki önemli eseri (11. Yüzyıl) Divan'ı Lügatî't Türk ve Kutadgu Bilig'de geçen toplam 70 (yetmiş) kuş adı, kuşların Türk yaşamında ne kadar önemli olduğunu gösterir (Aydemir, 2013: 271-297).

Ehl-i Hak inancının doğduğu, Lek-Delfan toplumunun Orta Asya'dan "(o günün deyimile Çin-Maçin'den) gelen iki kardeşten türediğini-çoğaldığını" ifade eden bir bölüm vardır (Minorsky, 1911: 27). Bölgede İngiliz subayı olarak görevli Edmonds'un eserinde izlediğimiz gibi Gören-Goranlar'ın ve Lek-Delfanlar'ın coğrafi izdüşümleri üst üstedir. Kerend'e komşu Irak düzlüğündeki güçlü Caf aşireti de Gören-Goranlara katılan aşiretlendir (Edmonds, 2003: 256). Ehl-i Hak inancının merkezi Kerend'e, İran sahasında komşu olan Sungurlar ile Irak sahasında ki komşu olan Caf-Caflı-Caflılar'ın adları, Divanü Lugatî't Türk'te geçen "şahin-atmaca-doğan" adlarıdır (Aydemir, 2013: 271-297). "Şahin-atmaca, doğan" benzeri alıcı kuş ongunları (damgalar, totem hayvanları), Oğuz-Türk boylarının genel karakteristiği idi. Serencam şairi Sail'in 5. şiirinde Oğuzların üstünlüğüne dair bir satır bulunur (Minorsky, 1911: ekler).

(*Bu konu geniş bir şekilde "Hünkariler" adlı yazımızda incelenmiştir. Bk. Küçükkalfa, 2018: 341-378).

Bayrak Kuşcuoğlu Öncesi Türk Şiiri'ne Kısa Bir Bakış...

Tarih

Göksel ruhların "ulakları-habercileri" olan kuşları dünyanın dört bucağından çağırarak için kuşların dillerini öğrenen, seslerini taklit eden şamanlar; gösterilerini bütünleyen lirik seslenişleriyle bozkırların ilk şairleri* olmalıdır. (*yukarıdaki satırlarda değinmiştik.) (*Türkçe: Söyleyici, Farsça: Guyende, Arapça: Kelâmgu)

Çin kayıtları erken dönem Türk şiirine şahitlik eder; Tang devrinin (618-907) edebi görkeminin kökleri 3. Yüzyılda bulunmaktadır. Kuzey Çin'de bu devirde yerli Türk şarkılarının taklit edilerek tabii, halk dilinde yazılmış ve bilhassa hislerindeki

ve ifadelerindeki kuvvetle şöhret kazanmış kısa, basit şarkılar vardır. Tang devrinin şairleri kuzey şürlerinin tesiri altında kalıyorlardı. Tang sarayında Türkistan'dan davet edilen çok sayıda müzik ustası bulunuyordu. Dolayısıyla, o dönemde müzikte kullanılan nota sistemi de Çin'e Türkistan'dan girmişti. Yabancı müzisyenler, yani müzik icracıları, sarkıcılar, dansözler ve bunların getirdikleri çalgı aletlerinin Çin müziği üzerindeki etkisi çok büyük olmuştur. Tang döneminde, Çin müziğini derinden etkileyen müzik Kuça müziği idi. Özellikle Kuça müziği içerisindeki "Tef Dansı Melodisi" çok seviliyordu. Kuça çalgı aletleri de Çinliler'ce benimsenmişti. Kuça müziğinde en önemli çalgı aletleri "Dört telli pıpa" "Bili" ve "düz ney" "kes davulu (kös davulu)" Kuça müziğinde önemli yere sahipti. Tang döneminde Kuça müziği ile Çin müziğinin sentezinden ortaya çıkmış olan "Xi-liang Müziği", 8. ve 9. yüzyıl şairleri tarafından çok övülmüştür. Tang döneminde kuzeylilerin boru, kös ve zil gibi çalgı aletleriyle icra edilen askeri müziği, insanları coşturduğu için saraydaki törenler ve zafer kutlamaları için uygundu. Tang devrinin bütün şairleri, Türk kavimleriyle verilen savaşlardan bahsettikleri gibi, bu yabancıları da methederlerdi (Eberhard, 1995: 219-222; İneyet, 2008: 141-147).

981-984 yılları arasında Kansu Uygur devletini ziyaret eden Çin Elçisi Wang Yen-Te, Uygurlar hakkında "gezmeyi çok severler ve ne zaman uzunca bir geziye çıksalar her defasında yanlarında musiki aletleri götürürler, çünkü musikiden çok hoşlanırlar" der (Ligeti, 1991. 248).

11. yüzyılda İslâm Dünyası'nın Siyasi ve Dini Genel Görünümü

11. yüzyılda İslâm dünyasında Alevi-Şii devletler egemendi; Cezire-Harran'da Hamdaniler (929/ 944 – 1009), Yemen'de Zeydi-Alevi devleti (897-1013), Bahreyn İsmaili-Karmati devleti (899-1076), Tunus Fatimi devleti (909-969) ve devamında Mısır Fatimi devleti (969-1171), İran-Deylem-Taberistan'da doğup iki nehir ülkesine yayılan Büveyhi devleti... (934-1055) Sünni Halifeler, Şii Büveyhi devletinin başkentinde, onların gözetimindeydiler. İslâm sahasında devlet kuran Gazneliler ve Selçukluların, yönettikleri halklar açısından meşruiyetlerinin sorgulanmaması gerekiyordu. Sünni Halifelik'in onayladığı unvanlarla desteklenen Türk hükümdarlar, İslam'ın ilk medreselerini kurarken (Gazneliler / Noorullhak, 2005: 105), (Selçuklular'da) Sünni Halife'yi, Şii Büveyhiler'in gözetiminden kurtarıyorlardı.

Türk sultanlar ve beyler, Sünni Halife'nin savunucusu görünmelerine rağmen, pratikte sözlü kültüre (menkıbelere) yatkındılar. Her devirde var olan "Yaşayan

Buda” anlayışına paralel bir anlayışla Hz. Ali kültünün etkisindeydiler: 1165 yılından önce yazılmış bulunan Fezâihu'l-Revâfız adlı eserde Rafiziler (ayrı yol tutanlar-heretikler) hiçbir devirde bu devirdeki kadar güçlü olmamışlardır. Kapısında 10-15 Rafizi bulunmayan Türk konağı ve Rafizi bulunmayan Divan (Meclis) mevcut değildir” denilmekte ve bütün Türklerin kahyaları, hacipleri, bekçileri ve ahçılarının Rafiziler’den seçildiği ifade edilmektedir (Benli, 2009: 147-180).

Türk bölgelerinde İslâm’ın ilk medreseleri açılmasına rağmen (Noorulhak, 2005: 105), Arap dili, Türklere çok uzaktı. Ünlü sufi Attar (ö. 1221), Esrârname adlı eserinde medreselilerin Arapça telkin gayretlerini hicveder (Attar, 2017: 114 / 29. Hikaye).

İbn Haldun (1332-1406), eğer Kuran ve Hadisler Arapça olmasaydı. Arapçadan eser kalmayacaktı. Öyle ki İslâm kültürünün kalbi Irak, Horasan ve Türkistan’da da Arapça eğitim ve ilim dili olmaktan çıkmıştı” der (İbn Haldun, 2005: 686, 687). İslâm’ın omurgasında Kuran’ın zahiri (görünen) anlamını savunanlarla, Kuran’ın mesajını (batın, içkin anlamını) savunanlar arasında mücadele sürüyordu. Sufi vaizlerin tutkulu üslupları, batını hakikat peşindeki müminleri cezbediyordu. Mevlâna bu konuda “Bazı insanlar henüz büyümekte olan çocuklara benzerler ve süt içerler; bunlar Kuran’ın zahiri-görünen anlamından zevk alan insanlardır. Fakat gerçek-hakikat erleri ise başka bir zevki bilirler ve Kuran’ın mesajını (batını- içsel anlamını) keşfederler” der (Schimmel, 2004: 216). Türklerin ilk yüzyılında mücadele, sufiler lehine idi.

Gök Tanrı inancına tarihin erken devirlerinde ulaşmış, Şamanizm, Maniheizm ve Budizm’i çoktan tanımış olan Uygur ve diğer Türk bölgeleri olan Maverâünnehir (Türkistan) ve Fergana havalesinde, 10. yüzyıldan itibaren Türkler tarafından Bab (kapı), Baba veya Ata unvanlarıyla anılan birçok Türk şeyhi tanınıyordu. Onlar tıpkı eski şamanlar gibi manzum ilâhiler okuyan veya Budist rahipler gibi menkıbeler (inancı açıklayan öyküler) anlatan kişilerdi. Fuad Köprülü’ye göre, Ahmed Yesevi çevresinde görülen Arslan Baba, Korkut Ata, Çoban Ata vb. kişiler, bu tür sufi Türklerdi. Emel Esin bir makalesinde, eski Uygur başkenti Koço (sonraki adıyla Kara-Hoca) ve civarında yaşamış Kalenderiler’in tam anlamıyla eski Budist kültürünün mirasçıları olduklarını, arkeolojik buluntuların sağladığı verilere dayanarak ortaya koymuştur. Eski Budist tapınaklarını zaviye (dergâh-ev) olarak kullanan bu Kalenderiler, 13. Yüzyılda Budist efsane ve mistik sembollerini İslâmileştirerek kendilerine uyarlamışlardı. Emel Esin, Koço’ da ki yedi Budist azizin nasıl “Yedi Kalender evliyası” haline geldiğini

ve Budizm'den Kalenderilik vasıtasıyla İslâm'a geçişi gayet mükemmel bir biçimde vurgulamaktadır (Ocak, 1992: 52).

Bu siyasi ve dini ortamda, Hoca Ahmet Yesevi'de (1093-1166), Hemedani'nin yanında sürdürdüğü rahat yaşamını terk etmiş, Türkistan'daki soydaşlarının arasına dönmüştü. Soydaşlarının anlayacağı dilde ve onların yaşam formlarına uygun bir Müslümanlığı anlatmalıydı. O, sıradan insanlara dinsel düşünceler ve ahlaksal öğütler aktaran Türkçe mesajlarla, Türk dilinde bir kültür geleneği oluşmasını sağlamıştır. Bu gelenek Türkçeyi, Arapça ve Farsçanın boyunduruğundan kısmen kurtarmış ve özgün Türkçeyi korumuştur (Roux, 2006; 266).

Alimler hoşlanmıyor, sizin Türkçe'nizden
Ariflerden işitirsen, açarsın gönül ülkeni
Ayet'in Hadis'in anlamı Türkçe olsa...
Anlayanlar, *yere koyar borkünü...
(Divan-ı Hikmet, 71)
(*hayranlıkla şapka çıkarır...)

Gazne ve Selçuklu Türk hükümdarlarının sarayında Türkistan şiir üslubu; ordular yöneten Türk yöneticilerin dili ile uyumlu, basit, anlaşılır, lirik ve kahramanca duygulara uygundu. 20. yüzyılın ünlü İran-Azerbaycan'ı şairi Şehriyâr, “Kalk ey köle! Yıldırım gibi giden ve şimşek gibi hareket eden o atı eyerle” şiirini, bu tür şiire örnek olarak gösterir (Şehriyar, 2005: 131-142).

Sarayında 400 şair bulunan Gazne-Türk devleti hükümdarı Mahmud'un (961-1187) askerleri, Karahanlı Türk askerlerine hücum ederken “Hoten şehrinde bestelenmiş olan Türkçe şarkılar söylemeğe başlamışlardı” (Barthold, 1990: 292-Gerdizi) (Devletşah, 1977: 78).

Karahanlı-Kırgız sahasında yaratılan yüzbinlerce mısralık Manas Destanı da Türk yaşamının şiiresel bir ifadesidir (İnan 1992: Önsöz).

Bu Hatâyî yüzini ta gördi ey hub-ı Hotan
Ol Hıta vü Hind ilinde padişah olmuş durur.
Şah İsmail Hatayı (Temizkan, 2001: 233)
Ol Hatâyî'nin kelâmını işitse her zaman
Ol Hotan'la Çin ili, her dem-be-dem berhem düşer.
Şah İsmail Hatayı (Temizkan, 2001: 232)

Çin ülkesi bir ülke adı olması yanında “kıvrım” anlamına gelmektedir. Kelime tevriyeli kullanılarak hem ülke hem de sevgilinin zülfü-saçı kastedilmiş olur. Çin, sevgilinin zülfünün bahası-değeri olan ülkelerden biridir. Sevgili tarafından nâfe-i müşk” ile fethedilmiş ve hükmedilmiştir. Aşık, hub-ı Hotan olan sevgilinin yüzünü görmekle Hıta ülkesine padişah olduğunu söyler. Zaten güzel koku olan nâfenin de vatanı bu ülkedir. Şair sevgiliyi “hub-ı Hotan: Hotan'ın güzeli” ve tek” olarak vasıflandırır; bu ifadesinin Hotan ile Çin arasında sıkıntıya sebep olabileceğini belirtir (Temizkan, 2001: 232).

Hoten'in demografisi ve inancı hakkında da birkaç söz söylemek gerekiyor; Uygur-Budist şehiri (Koçu'su) olan Hoten, bir endüstri, ticaret, kültür şehri olarak kuşkusuz birçok farklı inançta halkı misafir ediyordu. 762 yılında Çin'de çıkan büyük isyan sonucu, Çin'in başkenti Lo-yang'a giren Uygur atlılarının başındaki Böğü (Buku) Kağan, Soğd (Suğdak) tüccarlarının dini olan Mani dininin yaratacağı fırsatları fark ederek Mani dinini, Uygurların resmi dini kabul etmişti (Tokuda, 2010: önsöz V, 73-75, 98-99, 116-117: İzgi, 1989: 34). 241 yılında Orta Asya'da bir kez daha aydınlanan Mani, kadim Babil dinleri, Ahura-Mazda, Mitra, Zurvanizm, Zerdüştlük, Yahudi-Hristiyanlıkla yoğurduğu öğretisini, Orta Asya'daki zengin inanç dünyasından edindiği yeni tecrübelerin ışığında (Budizm, Gök Tanrı-Tengrizm, Şamanizm ile...)

bir kez daha yoğurmuştu (Wiesehöfer, 2002: 294). Mani inancı etkisini yitirdiğinde, Kadim Budizm inancına dönüşün, yumuşak bir dönüş olduğunu varsayabiliriz. Esasen “Budizm’de, Orta Asya’ ve Çin’e girerken Gök Tanrı dini ve Şamanizm’den birçok pratiği alarak değişmişti” (Eberhard, 1995: 159). Betimlemeye çalıştığım bu zengin inanç dünyası, Sufizm’e evriliyordu (*Araştırmacıların Hoten veya civarında, uzak coğrafyalara ait inanç bulgularına rastlaması, tekil bulguları farklı değerlendirmeleri mümkündür.).

Arap garnizonları (kışla, karargâh) ve Arap gönüllü savaşçıların (el-mutavvia) Ribatlar’ı etrafında oluşan, mevali (kul) topluluklarının dili egemen Arapların diline evriliyordu. Bu melez yaşama ve konuşma diline, Partça-Pehlevice “Tazig” deniliyordu. Garnizonlar şehirlere (Arapça: medinelere) dönüşürken, Müslümanlık’ta şehirlerde daha fazla güçleniyordu. Müslüman Taziglerin dili Tacikce oluşuyordu (Sivrioğlu, 2014: 14-17; Frye, 2009: 231-232; Barthold, 1990: 190, 231). Bu İslâmi merkezlerde yazılan eserler geniş kitle arasına yayılmıyor, sadece medrese eğitimi ile ilgili çevrelerde ilgi görüyordu (Köprülü 1976: 24-25).

(*Hoten veya Hitay konusu hakkında geniş bir değerlendirme ve kaynakçalar için bk.: Küçükkalfa, 2018: 341-378).

Kuşcuoğlu Öncesi Şiir Yapısı hakkında...

Fuad Köprülü’nün 11. Yüzyıl Türk edebiyatının görünümüne dair kısa bir değerlendirmesi ufuk açıcı olacaktır (*tarafımdan sadeleştirilmiş ve kısaltılmıştır.).

“İslâmiyet’ten evvelki devirlerde yalnız dini ve sonraları daha çok edebi olarak kopuzlarla birlikte terennüm olunan mersiyeler genellikle uzun olurdu; ölen kahramanın erdemleri, cenklerinin çeşitli safhaları, cenklerin nerede gerçekleştiği, ölen kahraman için bütün dostlarının, hattâ bütün doğanın ne kadar çok üzgün olduğu birer birer tasvir edilirdi. Benzetmeler basit olmakla beraber, samimi ve renkliydi. Bunlarda yalnız doğaya karşı değil, yaşamın bütün anlarına karşı derin bir tutku ve kendinden geçiş mevcuttur. Yaz gelince karların eriyeceğini, bülbüllerin öteceğini hisseden mersiyeci, güzel bir cârîye görünce yüzünü aya, boyunu ardıc ağacına benzetiyor. Bütün âşıklar gibi sevgilisinin güzelliğinden, cefâsından, sihirli gözlerinden bahsedip derin derin ağlıyordu. Kızların, ovaların güzelliği, ayaz geceler, vahşi bozkırlar, dumanlı tepeler, ördekler, kazlar, küçük su kuşları bu mersiyelerde coşkun bir sevgi ile tasvir ediliyordu. Bu mersiyeler, her biri yedi veya sekiz heceli

dört mısra'dan mürekkep kıt'alarla ifade edilmekte idi; ilk kıtanın bâzan dört mısrası birden, bâzan üçüncü farklı olmak üzere diğerleri kafiyeli oluyor, onu takip eden kıtalarda ise ilk üçer mısra kendi aralarında (yani diğer kıtalardan ayrı olarak) kâfiyeli bulunuyordu; bu sûretle bütün kıtalar dördüncü mısralarındaki kâfiyenin aynı oluşu dolayısıyla bir bütün teşkil ediyorlardı. Diğer öğretici şüirlerin pek azı beşli, altılı, yedili kıtalar şeklinde, çoğu da onlu, on ikili, on dördlü, on beşli beyitlerle yazılıyordu. Halk arasında bunlardan başka “Oğuz Destanı gibi...” pek eski zamanlardan kalmış efsaneler, esasen İslâm'dan önceki zamanlara ait olduğu halde, İslâmiyet'ten sonra dini propaganda yapan derviş- şâirler sayesinde İslâmî bir şekil almış birtakım menkıbeler dolaşıyordu” (Köprülü, 1976: 25).

İncelediğim Kuşcuoğlu'nun ve Sail'in şüirleri, inancı açıklayan uzun şüirlerdir. Kuşcuoğlu'nun şüirlerinden (toplam 198 şüirinden) Düzgün'ün yayınladığı 101 şüirde izlediğimiz gibi 10-22 mısralık serbest şüirlerdir. Sail'inde 5 başlık altında toplam 254 satır tutan Türkçe şüir bulunmaktadır

Teşekkür

Ehl-i Haklar konusundaki değerli bilgilerini cömertçe paylaşan Babek ve Sasan Şikariyan'a, Kuşcuoğlu şüirleri konusunda desteklerini esirgemeyen Emir Recebi ve kıymetli eşi Zehra Fermani'ye, Türkçeye kazandırdığı kapsamlı eseri “Rus Oryantalistlere göre Ehl-i Haklar” kitabı ve kitabı anlaşılır kılan notları için Sayın Namıq Musalı'ya teşekkür ederim.

- AFŞAR, Cemil (1356/1977). *Burbânî-Hakîka*. Tahran.
- ARİF, Hüseyin (Tarihsiz). *Yunus Emre Hayatı ve Şiirleri*. İstanbul: Esmâ Yayınları.
- ATTAR, Feridüddin (2017). *Esrâr-nâme*. Çev. Mehmet Kanar. İstanbul: Ayrıntı Yay. 114 (29. Hikaye).
- AYDEMİR, Adem (2013). “Kutadgu Bilig ve Lugati’t Türk’te Kuşlar”. *JASSS-International Journal of Social Science*. 2013/6(1). 271-297.
- BABACAN, İsrail (2005). “İran Türkleri Arasında Yaygın Bir İnanç: Ehl-i Hak ve Kutsal Kitapları, Bayrak Kuşçuoğlu’nun Kelâmları”. *Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*. 2005/33. 213-230.
- BARTHOLD, V. V. (1990). *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*. (Haz.) Hakkı Dursun Yıldız. Ankara: T. T. K. Yay.
- BAYAT, Fuzuli (2009). “Sosyo-Ekonomik Bağlı Avdan Bozkır Eğlence Avlarına Geçiş”. *Acta Turcica Çevrimiçi Tematik Türkoloji Dergisi*. 2009/1. 1-11.
- BAYATLI, Necdet Yaşar (2010). Irak’ta Kakailik ve Bir Kakai Türkmen Şair Hicri Dede. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi-The Journal of International Social Research*. 2010/3(12).
- BENLİ, Yusuf (2009). “Âhilikte Şülik Etkisi ve Âhiliğin Anadolu’da Aleviliğe Tesirleri Meselesine İlişkin Bazı Değerlendirmeler”. *Hikmet Yurdu*. 2009/3. 147–180.
- BREISACH, Ernest (2018). *Tarih Yazımı*. İstanbul: Yapı Kredi Yay.
- BİLGE, Rifat (1945). “İstanbul Kütüphanelerinde Bulunan Bâznâmeler”. *TM*. 1945/VII-VIII(2). 169-182.
- CAMPBELL, Joseph (2019). *Doğu Mitolojisi-Tanrının Maskeleri*. Çev. Kudret Emiroğlu. Ankara: İmge Kitabevi Yay. 205-209.
- CAN, Şefik (2000). *Divan-ı Kebir Seçmeler*. İstanbul: Ötüken Yay. C. IV. 1809 ve 1837.
- CLAVİJO, Ruy Gonzales (1993). *Anadolu, Orta Asya ve Timur*. Çev. Ömer Rıza Doğrul. İstanbul: Ses Yay.
- CÜVEYNİ, Alaaddin Ata Melik (2013). *Tarih-i Cibân Güşâ*. Çev. Mürsel Öztürk. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.
- DAFTARY, Farhad (2002). *İsmaililer*. Çev. Erdal Toprak. Ankara: Doruk Yay. 210-211.
- EBERHARD, Wolfram (1940-1942). *Çin Kaynaklarına Göre Orta ve Garbi Asya Halklarının Medeniyeti*. Çev. Mecdut Mansuroğlu. İstanbul Üniversitesi: Türkiyat Mecmuası. C: 7-8/ 1940-1942/1. 125-191
- EBERHARD, Wolfram (1995). *Çin Tarihi*. Ankara: T. T. K. Yay. 241-244.
- EDMONDS, Cecil John (2003). *Kürtler, Türkler ve Araplar, 1919-1925*. Çev. Serdar Şengül, Serap Rüken Şengül. İstanbul: Avesta Yay.
- ELIADE, Mircea (2003). *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi*. Çev. Ali Berktaş. İstanbul: Kabaalçı Yay. 165.

- ELIADE, Mircea (1999). *Şamanizm*. Çev. İsmet Birkan. Ankara: İmge Kitabevi Yay.
- FRYE, Richard N. (2009). *Orta Asya Mirası*. Çev. Füsün Tayanç, Tunç Tayanç. Ankara: Arkadaş Yay. 2009.
- GENÇOSMAN, Mehmet Nuri (2009). “Önsöz” *Makalat - Şemsi Tebrizi*. İstanbul: Ataç Yay. 14-15, 491.
- GORDLEVSKY, Vladimir A. (2010). “Karakoyunlu-Maku Hanlığı’na Bir Geziden (1916) Derlenmiş Bilgiler” Çev. Namıq Musalı. *Alevilik Bektaşilik Araştırmaları Dergisi*. 2010/4. 93.
- GÖLPINARLI Abdülbaki, (1958). *Menakıb’ı Hacı Bektaş Veli*. İstanbul: İnkılap Kitabevi. 49.
- HAMZEH’EE, M. Reza (2008). *Yaresan/Ehl-i Hak*. Çev. Ergin Öpengin. İstanbul: Avesta Yay.
- HÜSEYİN ARİF, (Tarihsiz): *Yunus Emre Hayatı ve Şiirleri*. İstanbul: Esmâ Yay. 195.
- İBN HALDUN, (2005). *Mukaddime*. (Haz.) Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergâh Yay. 2005. C.II. 686, 687.
- İNALCIK, Halil (2007). “Osmanlı Beyliği’nin Kurucusu Osman Beg”. *Belleten*. Ankara LXXI. 479-525.
- İNAN, Abdülkadir (1992). *Manas Destanı*. İstanbul: Mili Eğitim Bakanlığı Yay.
- İNAYET, Alimcan (2008). “Türklerin Uzakdoğu Siyasi ve Kültürel Tarihine Etkileri”. *Ege Üniversitesi, Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*. Cilt: VIII, 2008/1. 141-147.
- KARA, Zülküf (2012). “Günahkar Bedenlerden Referans Bedenlere: İslam’da Beden Algısı Üzerine Sosyolojik Bir Değerlendirme”. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*. Cilt 12. 2012/1. 7-41.
- KAŞGARLI MAHMUD (1992). *Divanü Lügat-it Türk*. (Haz.) Besim Atalay. Ankara: TDK. Cilt. III.
- KÖPRÜLÜ, Fuad (1976). *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yay.
- KÜÇÜKKALFA, Ahmet (2019). “Ali İlahiler”. *Alevilik-Bektaşilik Araştırmaları Dergisi*. 2019/20. 277-299.
- KÜÇÜKKALFA, Ahmet (2018). “Hatayiler: Etimoloji - Tarih – Kültür”. *Alevilik-Bektaşilik Araştırmaları Dergisi*. 2018/17. 210-249
- KÜÇÜKKALFA, Ahmet (2018) “Hünkariler, Luristan Hünkarileri”. *Alevilik-Bektaşilik Araştırmaları Dergisi*. 2018/18. 341-378.
- KUŞCUOĞLU, Bayrak (1990). *Kelâmgü-Kelâmlar*. (Haz.) Hüseyin Düzgün: Hossein Mohammadzadeh Sadigh-Siddik. Tahran (Şemsi 1369).
- MAROZZİ, Justin (2006). *Timurleng-İslam’ın Kılıcı Cihan Fatih*. Çev. Hülya Kocaoluk. İstanbul: Yapı Kredi Yay.
- MEHDİ-İ BURUŞEKİ Muhammed (2008). *Şenbi Gazan*. Çev. Mehmet Kanar. *Doğu Araştırmaları Dergisi*. 2008/1. 165.
- MELIKOFF, İrene (1993). *Uyur İdik Uyardılar*. Çev. Turhan Alptekin. İstanbul: Cem Yayınevi.
- MUSALI, Namıq (2013). *Rus Oryantalistlere Göre Ehl-i Haklar*. İstanbul: Önsöz Yay.
- MİNORSKY, Vladimir (2013). “Serencam Kitabının Tercümesi” (Haz.) Namıq Musalı. *Rus Oryantalistlere Göre Ehl-i Haklar*. İstanbul: Önsöz Yay. 195-282.
- NAKAMURA Hajime (2012). *Gotama Budha*. Çev. Zeynep Seyhan. Ankara: İşbankası Yay.

- NOORULHAK, Ahmad Jawid (2005). *İlk Fetihlerden Gazneliler'in Son Dönemine Kadar Afganistan'ın İslamlaşma Süreci*. Isparta Süleyman Demirel Üniversitesi İslam Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi.
- NİKNEJAD, Seyyid Kazım (Tarihsiz). *Türkçe Kelamlar*. 44-45.
- OCAK, Ahmet Yaşar (1992). *Osmanlı İmparatorluğunda Marjinal Sufilik: Kalenderiler (14-17. Yüzyullar)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.
- ORSAM-Orta Doğu Stratejik Araştırmalar Merkezi (2011). *Irak'ta Bektaşilik (Türkmenler-Şebekler-Kakailer)*. *Orsam-Orta Doğu Türkmenleri Raporu*. Ankara: Rapor No. 17.
- ÖLMEZ, Zühal (2015). Ebulgazi'ye Göre Oğuz Boylarının Damgaları ve Kuşları, 5. *Uluslararası Türkîyat Araştırmaları Sempozyumu*, 21-23 Mayıs 2014, Oğuzlar Dilleri, Tarihleri ve Kültürleri Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yay. 729-750.
- ÖZCAN, Abdülkadir (1992). "Bâznâme" *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Cilt 5. 284-285.
- ROUX, Jean Paul (2006). *Orta Asya, Tarih ve Uygarlık*. Çev. Lale Arslan. İstanbul: Kılbalcı Yay.
- ROUX, Jean Paul (2015). *Türklerin Tarihi*. Çev. Aykut Kazancıgil, Lale Arslan Özcan. İstanbul: Kılbalcı Yay.
- RUDOLPH, Kurt (2002). *Manibeizm*. Çev. Mustafa Bıyık. *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 2002/1.
- SCHIMMEL, Annemaria (2004). *Tanrı'nın Yeryüzündeki İşaretleri*. Çev. Ekrem Demirli. İstanbul: Kılbalcı Yay.
- SERTKAYA, Mustafa (2006). *Nesimi Divanı Anlam Çerçevesi*. Gaziantep Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi. 2006.
- SİDDİK, Hüseyin Muhammedzâde (Düzgün, Hüseyin) (1369 (Şemsî)/1990). *Bayrak Kuşçuoğlu'nun Kelâmlar'ı*. Tahran.
- SİVRİOĞLU, Ulaş Yöre (2014). "Pehlevice (Orta Farsça) Bir Tarih Coğrafya Metni, Şahrestanihâ Eranşahr". *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*. C.1. 2014/3. 1-27.
- SUBAŞI, Yusuf (1983). *Yunus Emre Divanı ve Risaletü'n Nushıyye*. İstanbul: Hisar Yay. 63,74,109.
- ŞAHİNER, Necmettin (2002). "Kuşçubaşı Eşref Sencer". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Cilt. 26. 471.
- ŞEHRİYAR, Muhammed Hüseyin (2005). "İran Şiirinde Uslup ve Ekoller" Çev. Fahrettin Coşkun. *Nüşa Dergisi*. 2005/16. 131-142 ("Sebkhâ ve Mektebhâ-yi Şi'r-i İran", *Divan-ı Şebriyâr*. Tahran. 1380 hş, I, (20. Baskı). 78-89.).
- ŞEREF HAN (1971). *Şerefname*. Çev. Mehmet Emin Bozarlan. İstanbul: Ant Yay. C.1. 74.
- UZUNÇARŞILI İsmail Hakkı (1998). *Osmanlı Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay. C.1. 107.
- ZEYNEL, Ali (2004). *Kakaiye Hareketi*. Ankara Üniversitesi Temel İslam Bilimleri İslâm Mezhepler Tarihi Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- ZİBA, Mir Hüseyin (2008). "Ehl-i Hakk'ta İnanç, Ayinler ve Kültür" (Haz.) Kreyenbroek, Philip & Allison Christine. *Kürt Kimliği ve Kültürü*. İstanbul: Avesta Yay.
- YAZICI, Tahsin (1991). "Baba Tahir-i Üryan". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Cilt 4. 370-371.